

Felhasznált irodalom

- Gak, V. G. 1993. Interlanguage Asymmetry and the Prognostication of Transformations in Translation. In: Zlateva (ed.). *Translation as Social Action. Russian and Bulgarian Perspectives*. London. Routledge. 32–39.
- Heltai, P. 2008. Kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása az „Under the frog” című regényben. *Fordítástudomány* 10/2: 61–75.
- Klaudy, K. 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest. Scholastica.
- Malblanc, A. 1944. *Stylistique comparée du français et de l'allemand*. (5. kiadás 1968.) Paris. Didier.
- Mártonyi, É. 2010. Öt fordító *A Kincses Szigeten*. A kulturálisan kötött kifejezések változása újr fordított szövegekben. In: Károly K. & Fóris Á. (eds.). *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére*. Budapest. ELTE Eötvös Kiadó. 201–215.
- Mujzer-Varga, K. 2007. A reálfogalom változásai és változatai. *Fordítástudomány* 9/2: 55–84.
- Pusztai-Varga, I. 2010. Műfordítás-kutatás a nyelvészet és kultúratudomány határán. In: Lendvai, E. (ed.) *Translatologia Pannonica II*. Pécs. PTE BTK FKK. 77–86.
- Telling, D. 2003. A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből. *Fordítástudomány* 5/2: 58–70.
- Valló, Zs. 2002. „Honosított” angol drámák a magyar színpadon. Budapest. Presszió Kft.
- Venuti, L. 1995. *The translator's invisibility. A history of translation*. London and New York. Routledge.
- Vermes, A. 2004. A relevancia-elmélet alkalmazása a kultúra-specifikus kifejezések fordításának vizsgálatában. In: *Fordítástudomány* 6/2: 5–17.
- Vinay, J. P. & Darbelnet, J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English. A methodology for Translation*. Amsterdam. Benjamins.
- Vlahov, Sz. & Florin, Sz. 1980. *Nyeperevogyimoje v perevogye*. Moszkva. Mezsdunarodnije otnosenyija.

Források

- Móricz, Zs. 1927. *Rokonok*. Regények III. Budapest. Szépirodalmi Könyvkiadó. 663–901.
- Móricz, Zs. 1998. *Relations*. Budapest. Corvina Könyvkiadó. Ford. Bernard Adams.

A világ nyelvi képének szerepe a frazeológiai variánsok kontrasztív vizsgálatában

NÉMETH LUCA ANNA

MA-hallgató, ELTE BTK, magyar nyelv és irodalom

Abstract The current study focuses on the linguistic image of world as it is represented in the phraseology. The author examines how the first (objective) reality influences the phraseological variants in four languages: Hungarian, English, German, Spanish and Russian. The examined thematic categories are the following: animals, geographical names and natural phenomena. The author discusses the main differences between the given variants by the cognitive model, the visual background and the structure. It has been found that the first reality plays an important role in the creation of new phraseological variants, mainly in connection to the geographical names. For example, the variants of the *Rome wasn't built in a day* proverb, which comes from the Latin, contain the names of the important cities of the given cultures.

Keywords: contrastive phraseology, first reality, the linguistic image of the world.

1. Bevezetés

A világ nyelvi képének (a továbbiakban: VNyK) nyelvi elemekben, megnyilatkozásokban és szövegekben való megjelenését vizsgálva a szókészlet és a frazeológia nagy figyelmet érdemel, hiszen a világ interpretációjának nyelvben való rögzülése e két terület által különösen jól tanulmányozható (vö. Bańcerowski 2008: 144). A VNyK a kontrasztív frazeológiai vizsgálat során is fontos szerepet játszhat, hiszen a frazeologizmusok egy adott közösségre jellemző jegyeket hordoznak: az adott nyelv- és kultúrközösség szempontjából releváns információkat tartalmaznak, régebbi VNyK-t tükröző világnézetet jelezhetnek (Bańcerowski 2009: 49), valamint alkalmasak lehetnek antropológiai, illetve nemzeti sajátosságok kimutatására is (Balázs & Takács 2009: 112). Dolgozatomban magyar, angol, német, spanyol és orosz frazeologizmusokat esettanulmányyszerűen vizsgálva tanulmányozom az objektív, első valóság szerepét bizonyos frazeológiai variánsokban, különös tekintettel arra, hogy az egyes nyelvekben az univerzális tapasztalatok nyelvi interpretációja az első valóság adta sajátosságok mentén hogyan alakul, illetve hogy egy-egy nyelvben vagy kultúrában ugyanahhoz a jelenséghez vagy szituációhoz milyen tematikai csoportból származó nyelvi elemek kapcsolódnak.

2. A frazeologizmusok és a világ nyelvi képe

A VNyK meghatározásából – „azok által a nyelvhasználók által tapasztalt objektívan létező valóságnak a képe, akik hasonló tapasztalatokkal rendelkeznek, és hasonló értékeket vallanak” (Bańcerowski 2008: 139) – következik, hogy az objektív valóság a nyelvhasználók számára fontos viszonyítási alapot jelent, a valóságról a tapasztalatok által alkotott kép és a benne megjelenő világnézet azonban nyelv-közösségenként eltérő lehet. Amennyiben a frazeologizmusokra úgy tekintünk, mint a múlt tapasztalatát hordozó (vö. Szemerényi 1994: 68), empirikus megfi-

gyeléseken alapuló, a nyelvben rögzült tudást közvetítő megnyilatkozásokra, akkor bennük az adott nyelv- vagy beszédközösségnek a fizikális, vagyis az első valóságról szerzett tapasztalatai összegződnek. Ebből a szempontból a frazeologizmusok fontos komponensei a nyelv kulturális konzervatívizmusának, és meghatározó szerepük van a nyelv kumulatív kultúrfunkciójában is, amennyiben a bennük rögzült közösségi tapasztalat és tudás, az ember környezetének megértése és minősítése a kulturális evolúcióhoz is hozzájárul (vö. Bańcerowski 2008: 142).

Az objektív, első valóság az alapja a második valóságnak, amely a különböző nyelvi struktúrákban jelenik meg, és az első metaképének tekinthető, „mivel ezt a valóságot az ember alkotta meg saját világnézete szerint” (Bańcerowski 2008: 140, kiemelés az eredetiben). A második valóságba a világ nyelvi, tudományos és kultúrképe egyaránt beletartozik (Bańcerowski 2008: 140). E komponenseket vizsgálva az is feltételezhető, hogy egy-egy nyelvcsoporthoz vagy kultúrkörhöz tartozó nyelvek hasonlóan, mások jelentős eltéréseket mutatva interpretálják a világot (Bańcerowski 2008: 147), ez a gondolat pedig hozzásegít minket annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy miért is lehet hasznos a VNyK figyelembevétele a frazeologizmusok kontrasztív vizsgálata során.

3. Frazeológiai egységek kontrasztív megközelítése

A VNyK-t középpontba helyező kontrasztív vizsgálat szempontjából kiemelt szerepük van azoknak az eltéréseknek, amelyek az egyes frazeologizmusok által hordozott univerzális tapasztalatok különböző nyelvi interpretációjában mutatkoznak meg. Ezek az eltérések szerkezeti, képi, illetve kognitív alapon vizsgálhatók: az azonos képi háttérhez azonos vagy eltérő nyelvi megformálás tartozhat, a különböző kép alapja pedig azonos kognitív minta is lehet (vö. Forgács 2007: 247). Különböző nyelvek frazeológiai egységeinek összehasonlításakor különféle ekvivalenciátípusok állapíthatók meg, így beszélünk frazeológiai ekvivalenciáról (az egyik nyelvben meglévő frazeológiai egységnek a másikban is frazeológiai egység a megfelelője), lexikális megfelelésről (az egyik nyelvben meglévő frazeológiai egységnek a másik nyelvben egyszerű vagy összetett lexéma felel meg), nulla ekvivalenciáról (az egyik nyelvben meglévő frazeológiai egységnek a másik nyelvben nem létezik megfelelője), valamint látszólagos megfelelésről (a két nyelvben formailag megegyező frazémák jelentése eltér egymástól) (Forgács 2007: 247–68).

Összehasonlító vizsgálat esetében további szempontok figyelembevétele is szükséges lehet. A frazeológiai egységek kommunikációs funkciók szerinti osztályozása szerint megkülönböztetünk referenciális, kommunikatív és strukturális frazeológiai egységeket (Forgács 2007: 51–6). Amennyiben vizsgálódásunkban az első valóság okozta különbözőségek kerülnek középpontba, a referenciális frazeologizmusokat kell kiemelniük, hiszen „ezek a valóság egyes elemeire, folyamataira vagy tényállásaira vonatkoznak” (Forgács 2007: 51), ugyanakkor nemcsak a valós, hanem fiktív világ(ok)ra is utalhatnak. A referenciális aspektus mellett kommunikációs szempontból is vizsgálódva alapvető kettősségre kell utalnunk a frazeológia

kapcsán: a frazeologizmusokban rögzült tudás ránk hagyományozott elemekből álló formában ismétlődik, a beszélő ugyanakkor – kreativitásának köszönhetően – az ismétlődő frazeológiai elemeket a különböző helyzetekben kreatívan alkalmazhatja (vö. Balázs & Takács 2009: 110). A közmondásokat tekintve például ugyanaz a közmondás a különböző szituációkban eltérő módon működhet: leírhat, összefoglalhat valamit, szerepelhet figyelmeztetésként vagy magyarázatként. Ezt nevezi Peter Grzybek a közmondások pragmatikai funkciójának (Grzybek 1984: 225). A VNyK kapcsán még érdekesebb lehet a Grzybek által szociálisnak nevezett (Grzybek 1984: 225) funkció, amely arra utal, hogy a közmondások egy adott korszakban, társadalmi szerkezetben, norma- és értékrendszerben társadalmi érvénnyel bíró elveket, értékeket, normákat fogalmazhatnak meg, vagyis tükrözik az adott korszak és kultúra társadalmának aktuális világnézetét.

A frazeologizmusokat jellemző hasonló vagy azonos nyelvi forma vagy tartalom mellett fontosak azok a helyi sajátosságok, földrajzi, történeti, kultúrtörténeti, néprajzi vonatkozások (Szemerényi 1994: 47), amelyeknek köszönhetően a frazeológia területe alkalmas egy adott közösségre jellemző jegyek megőrzésére (vö. Balázs & Takács 2009: 112). Az univerzális tapasztalat és az ebből adódó azonos gondolati tartalom kapcsán megjelenő eltérő, kultúraspecifikus sajátosságok, vagyis az azonos kognitív mintával párosuló képi háttér különbözőségei értelemszerűen az első valóság eltéréseiből fakadnak. Ennek klasszikus példája az *Addig üsd a vasat, amíg meleg*, amely a vasat nem ismerő, kelet-afrikai népeknél *Addig formáld az anyagot, amíg nedves*,¹ a héberben *Addig készítsd el a tőköt, amíg nem aludt el a tűz* formában fordul elő (Forgács 2007: 100). Ehhez hasonló civilizációs, műveltség-, illetve művelődéstörténeti vonatkozások ugyanakkor azt is eredményezhetik, hogy egy-egy közmondás szinte azonos vagy nagyon hasonló formában jelenik meg a különböző nyelvekben. Itt elsősorban a bibliai eredetű közmondásokra gondolhatunk (pl. *Aki másnak vermet ás, maga esik bele*), továbbá megemlítendő a görög–latin antikvitásból vagy a középkori latinságból származó, illetve más nyelvekből átvett közmondások (vö. T. Litovkina & Mieder 2005: 61–79), amelyek számos nyelvben hasonló vagy azonos formában találhatók meg, ám – ahogy később látni fogjuk – ezek variánsainak létrejöttében az objektív valóság fontos szerepet játszhat.

Művelődéstörténeti szempontok játszanak közre továbbá az ún. európai közmondások kialakulásában is, amelyek között bibliai közmondásokat és Európán kívül is elterjedt közmondásokat egyaránt találunk (Paczolay 1997: 23). Paczolay Gyula gyűjteménye (Paczolay 1997) alapján a legtöbb európai nyelvben meglévő közmondás a *Nincsen füst tűz nélkül*, amely általános tapasztalatot tükröz.

¹ A közmondást ugyanebben a formában Szemerényi Ágnes vietnámként szerepelteti (Szemerényi 1994: 47).

4. A vizsgálat

Az alábbiakban bemutatandó esettanulmányyszerű vizsgálatokban mind közmondásra, mind szólásra, mind szóláshasonlatra, mind helyzetmondatra találunk példát. A magyar, angol, német, spanyol és orosz példák tanulmányozása során célom az első valóság és az ebből fakadó kultúraspecifikusság, valamint az első valóság hatására is létrejövő variánsok bemutatása, így vizsgálódásomhoz olyan kategóriákat választottam, amelyek az emberre és az embert körülvevő világra vonatkoznak, így három tematikus csoportot emeltem ki: az állatok, a földrajzi nevek, valamint a természeti jelenségek csoportját. A vizsgálódás során szempont volt az is, hogy a frazeológiai egységhez köthető szituációhoz vagy jelenséghez milyen tematikus csoportok kapcsolódnak a különböző nyelvekben, valamint milyen eltérések tapasztalhatók a képi háttér és a kognitív modell alapján.

5. Esettanulmányok

5.1. Állatok

Az állatokhoz kapcsolódó frazeologizmusok tanulmányozása során első példánk egy igen ismert szóláshasonlat. Magyarul az ügyetlen, esetlen, tapintatlan embert egy porcelánboltban mozgó elefánthoz hasonlítjuk: *mint elefánt a porcelánboltban*. Ennek a német, illetve az orosz szóláshasonlat is megfelel mind képi háttérét, mind kognitív mintáját tekintve:

Der Elefant im Porzellanladen. 'az elefánt a porcelánboltban'

Слон в посудной лавке. 'elefánt az edényboltban'

Az angol megfelelőben szintén egy nagy testű állatot találunk:

A bull in a china-shop. 'egy bika a porcelánboltban'

Érdemes azonban felhívni a figyelmet az angol példa elemzésekor arra a szakirodalomban megjelenő lehetőségre, amely szerint a *bull* John Bullra, a tipikus angolt megtestesítő figurára is utalhat (Forgács 2005: 56), ebben az esetben tehát az azonos kognitív minta képi háttére eltérést mutat. A *china-shop* a porcelán eredetűre utal, mivel a 15. században a kereskedők Kínából hozták a porcelánt Európába (Forgács 2005: 56–7). A spanyolban az esetlenséget és bumfordiságot megtestesítő állat helyett a tapintatlanság, illetve az oda nem illőség kerül előtérbe a szóláshasonlatban megnevezett állatok és szituáció következtében:

Como los perros en la misa. 'mint a kutyák a misén'

A fenti esetben tehát a képi háttér és a kognitív modell megegyező vagy nagyon hasonló a vizsgált nyelveknél.

Az első valóságnak a közmondásvariánsok létrejöttében játszott szerepére ad jó példát a *Kutyából nem lesz szalonna* 'az alaptermészeténél fogva rossz, kegyetlen ember ilyen is marad' közmondás, amelynek egyik első magyarzója, Loványi

Károly úgy vélte, hogy „ez a mondás magyar észjárásból fakadt, mert más nyelvekben nem találjuk mását” (Loványi 1943: 381). Később, Paczolay Gyula kontrasztív szólás- és közmondástárának munkálatai során azonban fény derült a kelet-európai rokonságra, vagyis arra, hogy a cseh, a bolgár, a lengyel, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán nyelvben – tehát a hozzávetőleg egy földrajzi térben elhelyezkedő nyelvekben, kultúrákban – is a magyarral azonos képi háttérrel található meg ez a közmondás.

A vizsgált nyelvekben a változásra képtelen, rossz ember többnyire szintén az állatvilághoz kapcsolódik:

The wolf must die in his own skin. 'a farkas a maga bőrében pusztul el'

Der Wolf stirbt in seiner Haut. 'a farkas a maga bőrében pusztul el'

Geier bleibt Geier. 'a keselyű keselyű marad'

Die Kätze lässt das Mäusen nicht. 'a macska nem hagyja abba az egerészést'

El lobo muere lobo. 'a farkas farkasként pusztul el'

Чёрного кобеля не отмоешь добелá. 'fekete kutyát nem tudsz fehérré változtatni'

Az angolban, a németben és a spanyolban a domináns állat a farkas, amelyhez általában negatív képzet társul. A valamivé válás dinamizmusának tagadása helyett statikus állapot fogalmazódik meg (valami valami marad), a változás hiányának kiemelése, a kognitív modell azonban ugyanaz. A németben a farkas mellett a keselyű is megjelenik, *A macska nem hagyja abba az egerészést* esetében pedig a hangsúly egy jellemző tevékenységre helyeződik. Az orosz megfelelőben – csakúgy, mint a magyarban – a kutya jelenik meg, e közmondás kapcsán azonban a magyarral való összevetéskor inkább a *szerecsenmosdatás*, illetve a *nem lehet a szerecsent fehérre mosni* frazeologizmus juthat eszünkbe. Egy másik orosz megfelelőben az emberi természet megváltoztathatatlanságára testi jellemzők utalnak: *Горбатого одна могила исправит* kb. 'a púpos púposként hal meg'.

Ugyanezt a gondolatot az angolban az *A leopard can not change his spots* 'a leopárd nem tudja megváltoztatni a foltjait' bibliai eredetű közmondás (Ridout & Clifford 1995: 106) is kifejezi. Szerkezetileg közel áll a magyar közmondáshoz egy másik angol megfelelő: *You can not turn chalk into cheese* 'krétából nem lehet sajtot csinálni', ennek képi háttére azonban eltérő.

A képi háttér eltérése átvezet a következő példához, amelynek kapcsán még nyilvánvalóbb az első valóság különféle területeiről származó tematikai csoportok megjelenése. A *Ha ló nincs, a számár is jó* közmondás esetében – figyelembe véve a számos, szemantikailag egyező, ám formailag eltérő variánst – a könnyebb összevethetőség érdekében a szerkezetazonos megfelelőket állítottam vizsgálódásom középpontjába.

Half a loaf is better than none/no bread. 'egy fél vekni kenyér jobb, mintha nincs kenyér'

Half an egg is better than an empty shell. 'jobb egy fél tojás, mint egy üres héj'

Something tastes better than nothing. 'a valami jobb ízű, mint a semmi'

Wer kein Brot hat, muss Semmel essen. 'akinek nincs kenyeze, zsemlét eszik'

A falta de pan, buenas son tortas. 'ha nincs kenyér, jó a lepény is'

A falta de caldo, buena es la carne. 'ha nincs húsleves, jó a hús is'

На безрыбье и рак рыба. 'ha nincs hal, a rák is hal'

Érdemes megfigyelni, hogy a vizsgált nyelvekben a 'ha valamiből nincs jó minőségű, a kevésbé jó minőségű is megfelel' jelentésű frazeologizmusokban többnyire ételek neve, jellemzően pedig a kenyér mint alapvető élelmiszer jelenik meg, nem a helyváltoztatáshoz eszközül szolgáló ló ~ számár pár. Az orosz megfelelőiben az azonos kognitív modell képi háttérében található állatok (hal és rák) kapcsán szintén az étkezésre gondolhatunk.

5.2. Földrajzi nevek

A frazeologizmusokban megjelenő földrajzi nevek esetében egyértelmű leginkább az első valóság szerepe a nyelvi transzformációkban. A 'valamilyen nyilvánvalóan felesleges dologgal foglalkozik' jelentésű *Dunába hord vizet* frazémában található *Duna* gyakran megjelenő tulajdonnév a magyar frazeologizmusokban (vö. Balázs & Takács 2009: 113). Az idegen nyelvi megfelelők kognitív modellje azonos, a képi háttér helynévi vonatkozása azonban kultúraspecifikus. Ennek bemutatására a megfelelők közül többnyire azokat választottam ki, amelyekben az adott kultúrkörhöz köthető földrajzi név található.

to cast water to the Thames 'vizet hord a Temzébe'

to carry coals to Newcastle 'szén hord Newcastle-be'

Wasser in die Donau/in die Elbe/in den Rhein 'víz a Dunába/Elbába/Rajnába'

llevar hierro a Vizcaya 'vasat vinni Vizcayába'

1. *Ездить в Тулу со своим самоваром* 2. *в Тулу самовар возить* 'saját samovárral utazni Tulába', 'samovárt vinni Tulába'

A fenti példáknaál a szerkezeti alapséma mindig a „valamit odavisz, ahol abból már egyébként is sok van”, ennek felismeréséhez azonban kultúraspecifikus háttér tudásra is szükség van: Newcastle a brit szénbányászat egyik központja, Vizcayában található az ipari forradalom egyik jelentős vashídja, Tula pedig a samovárkészítés híres városa (további példákat lásd Földes 1987: 42). Amennyiben az alapséma a víz hordással fejeződik ki, mindig az adott nyelv- és kultúrközösség számára meghatározó folyót találunk a variánsokban. A víz hordás általános képként, konk-

rét folyónév szerepeltetése nélkül is megjelenhet, a magyarban erre példa a *vizet hord a tengerbe*, ennek megfelelőjét megtaláljuk például a németben (*Wasser ins Meer tragen*).

A földrajzi neveket vizsgálva ki kell emelnünk a latin eredetű *Róma sem egy nap alatt épült* 'valamely nagyobb lélegzetű munka elvégzéséhez időre van szükség' közmondást, amelynek ismertségét mutatja, hogy a Paczolay Gyula-féle európai közmondások között is szerepel. Variánsait tekintve nyilvánvaló, hogy az általános nyelvi forma alakításában az első valóságnak fontos szerepe van.

Washington city was not built in a day, any more than Rome. 'Washington nem egy nap alatt épült, ahogy Róma sem'

Soho was not built in a day. 'Soho nem egy nap alatt épült'

Lübeck ist in einem Tage gestiftet, aber nicht in einem Tage gebaut. 'Lübeck-et egy nap alatt alapították, de nem egy nap alatt építették'

No se ganó Zamora/Granada en una hora, ni Roma/Sevilla se fundó luego toda. 'Zamorát/Granadát nem egy nap alatt vették be, ahogy Rómát/Sevillát sem egy nap alatt építették' (más variánsokban: *Barcelona, Santa María, Toledo, Almería, Alicante*)

He в один день Москва строилась. 'nem egy nap alatt épült Moszkva'

A latin eredetű közmondás átvétele (lásd pl. *Rome wasn't built in a day, Rom ist nicht in einem Tag gebaut worden*) mellett tehát a különféle nyelvekben az adott kultúrához kötődő nagyvárosok jelennek meg. (Ugyanez természetesen más nyelvekre is jellemző, a további példákat lásd Paczolay 1997: 449–52.) Kiemelendő, hogy noha a legfrissebb szólás- és közmondástárban régies, elavulóban lévő közmondásként szerepel (vö. Bárdosi 2012: 494), a magyarban is található az első valóság alakította variáns: *Nem egy nap alatt épült Buda/Eger vára*.

A spanyol város, Zamora kapcsán a frazeologizmusokban megnyilvánuló kulturális konzerválást, egy korábbi állapot és világkép megőrzését is meg kell említenünk, hiszen ez a város ma már nem annyira jelentős, a 10–11. században azonban hosszan ostromolták, az ostromnak pedig sokáig ellenállt (vö. Cortázar–González Vesga 2001: 127–8) – csakúgy, mint Eger városa, amely a magyar megfelelőben is megjelenik variánsként.

5.3. Természeti jelenségek

A magyarban 'az elszenvedett kár után már hiábavaló az óvatosság' jelentésű, egyik legismertebb helyzetmondattal természeti jelenséghez kapcsolódik: *eső után köpönyeg*. Ennek szerkezetazonos megfelelőit vizsgálva megfigyelhető, hogy az angolban, a németben és az oroszban az alap gondolat képi háttérében az étkezés áll:

After meat, (comes) mustard/mustard after meat 'hús után mustár/mustár a hús után'

Senf nach der Tafel/nach dem Rindfleisch 'mustár az étkezés/a marhahús után'

Пóсле ужина заправка 'vacsora után mustár'

Ugyanaz a kognitív modell eltérő képi háttérrel jelenik meg az egyik angol variánsban is, amely nem az étkezéshez kapcsolódik: *after death the doctor* 'halál után orvos'. Képi háttérét tekintve ez némiképp a magyar *annyit ér, mint halottnak a csók* szóláshasonlaltal rokonítható. Az egyik spanyol változat (*Después de asno muerto, la cebada al rabo/A burro muerto, cebada al rabo.* kb. 'halott szamár farkára árpa') képileg a ritkán használatos, német *Wenn das Pferd tot ist, kommt der Hafer zu spät* 'ha a ló elpusztult, a zab túl későn érkezik' megfelelővel mutat hasonlóságot, és ehhez a képi háttérhez, illetve a hiábavaló abrakoláshoz kapcsolható a *Késő hegy alatt abrakolni a lovat* ma már kevésbé ismert magyar közmondás is (vö. Hadrovics 1995: 239).

6. Összegzés és kitekintés

A bemutatott példák esettanulmányyszerű vizsgálata is jelzi, hogy érdemes beemelni a VNyK-t a kontrasztív frazeológiai vizsgálatokba, tekintettel arra, hogy a frazeológia alkalmas az első valóság, illetve a világ nyelvi képe közti viszony feltárására. A szólások és közmondások természetüknél és univerzális emberi tapasztalatokat tükröző jellegüknél fogva segítenek hozzá e viszony megismeréséhez, a mögöttük meghúzódó azonos vagy hasonló kognitív modellhez társuló eltérő képesség pedig az adott nyelv- és kultúrközösséget is jellemezheti. A VNyK szerepe az egyes variánsok vizsgálatában elsősorban az első valóság kapcsán vizsgálható, hiszen a frazeológiában az objektív valóságnak a szubjektum számára lényeges vagy hozzáférhető aspektusai, komponensei jelennek meg (vö. Földes 1987: 42). Ennek szemléletes példáit láttuk a város-, illetve folyónevek esetében, ahol az első valóság a variánsok egyik legfontosabb alakítójának bizonyult.

A VNyK-nak a kontrasztív frazeológiai kutatásokban meglévő szerepe kapcsán, egyszersmind a vizsgálat egyik fontos tanulságaként említhetem azt is, hogy szükség volna egy kifejezetten a helyzetmondásokat bemutató, többnyelvű frazeológiai szótárra. Korábban voltak már ilyen kezdeményezések, például Földes Csaba magyar, német és orosz beszédfordulatokat összegyűjtő munkája (Földes 1987), amelyben az egymásnak képileg és szerkezetileg is többé-kevésbé megfelelő beszédfordulatok, helyzetmondatok kaptak helyet a nyelvtanulás megkönnyítése érdekében. Ha azonban a gyűjtés és a bemutatás az eltérő képi háttérű – így, természetesen, nehezebben is megtanulható – helyzetmondatokra is kiterjedne, a különféle kultúrák eltérő világképének bemutatásával bővíülhetne a nyelvtanítás és nyelvtanulás kultúragazdagító szerepe.

Források

- Bárdosi, V. 2012. *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval*. Budapest. Tinta Könyvkiadó.
- Bíró, I. & Schlandt, H. 1937. *Szólások és fordulatok magyar–német gyűjteménye*. Budapest. Kilián Frigyes utóda Magyar Királyi Egyetemi Könyvkereskedése.
- Forgács, T. 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemlélítve*. Budapest. Tinta Könyvkiadó.
- Földes, Cs. 1987. *Magyar–német–orosz beszédfordulatok. A három nyelv azonos jelentésű állandósult szókapcsolatai*. Budapest. Tankönyvkiadó.
- Kárpáti, P. – Westerhausen, K. 2001. *Magyar–német szólások. Redensarten ungarisch–deutsch*. Budapest. Argumentum.
- Keszthelyi, E. (ed.). 1961. *Russzicizmusok. 5000 orosz szólás és kifejezés*. Budapest. Terra Kiadó.
- Magay, T. (ed.). 1988. *Anglicizmusok, amerikanizmusok. 5000 angol szólás és kifejezés*. Budapest. Terra Kiadó.
- Menyhárt, Á. (ed.). 2002. *Kihűlt a tea a későn jövőknek. Angol szólások és kifejezések gyűjteménye*. Budapest. Kairosz Kiadó.
- Nádor, G. 1971. *Germanizmusok. 5000 német szólás és kifejezés*. Budapest. Terra Kiadó.
- Paczolay, Gy. 1987. *Magyar–észti–német–angol–finn–latin közmondások és szólások cse-remisz és zürjén függelékekkel*. Veszprém. MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága.
- Paczolay, Gy. 1997. *Európai közmondások 55 nyelven arab, perzsa, szanszkrit, kínai és japán megfelelőekkel*. Veszprém. Veszprémi Nyomda Rt.
- Strauss, E. 1994. *Dictionary of European Proverbs. I–III*. London – New York. Routledge.
- Świerczyński, A. & Świerczyński, D. 2009. *Szólásmondások többnyelvű szótára*. Budapest. Kossuth Kiadó.
- Vasvári, L. 1993. *20 000 English–Hungarian proverbs – sayings from all over the world. Angol–magyar közmondások – mondások az egész világból I–II*. Budapest. Tótfalusi Tannyomda.

Internetes forrás

<http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero> – 2012.10.11.

Felhasznált irodalom

- Bánczerowski, J. 2008. *A világ nyelvi képe. A világkép mint a valóság metaképe a nyelvben és nyelvhasználatban*. Budapest. Tinta Könyvkiadó.
- Bánczerowski, J. 2009. A világ nyelvi képének fogalma mint a kutatás tárgya. In: Bárdosi, V. (ed.). *Quo vadis philologia temporum nostrorum? Korunk civilizációjának nyelvi képe*. Budapest. Tinta Könyvkiadó. 43–53.
- Balázs, G. & Takács, Sz. 2009. *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe*. Celldömölk – Budapest. Pazu-Westermann – Inter – PRAE.HU.
- Cortázar, F. G. de & González Vesga, J. M. 2001. *Spanyolország története*. Budapest. Osiris Kiadó.

- Forgács, T. 2005. „Állati” szólások és közmondások. *A felfuvalkodott békától a szomszéd tehenéig*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Forgács, T. 2007. *Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai*. Budapest. Tinta Könyvkiadó.
- Grzybek, P. 1984. Überlegungen zur semiotischen Sprichwortforschung. In: Grzybek, P. (ed.). *Semiotische Studien zum Sprichwort. Simple Forms Reconsidered I. Special Issue of: Kodikas Code – Ars Semiotica. An International Journal of Semiotics 3/4*. Tübingen. Gunter Narr Verlag. 215–49.
- Hadrovics, L. 1995. *Magyar frazeológia. Történeti áttekintés*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Loványi, Gy. 1943. Szó- és szólásmagyarázatok. *Magyar Nyelv*. 380–381.
- Ridout, R. & Witting, C. 1995. *English proverbs explained*. London. Macmillan.
- Szemerényi, Á. 1994. „Közmondás nem hazug szólás”: *A proverbiumok használatának lehetőségei*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- T. Litovkina, A. & Mieder, Wolfgang 2005. „A közmondást nem hiába mondják”: *Vizsgálatok a proverbiumok természetéről és használatáról*. Budapest. Tinta Könyvkiadó.

Reáliák, állandósult szókapcsolatok és fordítási kérdések Roald Dahl *Matilda* című művében

SZABÓ LUCA

doktoranda, ELTE BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola

Abstract: This article analyzes Roald Dahl's famous novel, *Matilda*, and its Hungarian translation. The most important aspect of the topic is the translation of realia, and whether they are found in multi-word lexical units. In the introduction, we mention the author, the book and the translator. Later on, we articulate the aim of the article, and then carry out the analysis. We introduce different kinds of phrasemes, such as phrasal verbs and saying, different kinds of realia, such as brand names and titles, and look at the strategies the translator employs when facing realia. In the last section, we discuss the same aspects of the Hungarian subtitles of the 1996 movie. Then we summarize our findings and draw the conclusion.

Keywords: realia, phrasemes, subtitles.

Roald Dahl neve a magyar olvasók körében nem annyira ismert, mint Angliában, annak ellenére, hogy az írónak sok érdekes, értékes gyerekkönyvet köszönhet az irodalom. Magyarországon talán legismertebb műve a *Karcsi és a csokoládégyár*, amit a Johnny Depp főszereplésével készült 2005-ös hollywoodi film tett népszerűvé, noha 1971-ben is készült egy feldolgozás, amelyben Gene Wilder játszotta a csokoládégyáros Willy Wonkát.

Jelen dolgozat egy másik regényét, a *Matildát* és annak magyar fordítását vizsgálja frazeológiai szempontból. Az első részben röviden bemutatjuk a szerzőt, a könyvet és a fordítót, majd a második részben hosszabban foglalkozunk a fordítási kérdésekkel.

Roald Dahl (1916–1990) norvég szülők gyermekeként született 1916-ban. Édesapját korán elveszítette, attól fogva édesanyja nevelte őt és testvéreit. Édesapjuk végakarátának megfelelően Dahl bentlakásos iskolában tanult. Az itt szerzett élményei visszaköszönnék későbbi műveiben, a *Matilda* esetében például Ordass kisasszony, a szadista iskolaigazgató személyén keresztül. A második világháborúban pilótaként vett részt, majd 1942-től publikálta írásait. Legismertebb művei a *Karcsi és a csokoládégyár*, a *Karcsi és az üveglift*, a *Matilda*, a *Szofi és a HABÓ*, valamint a felnőtteknek szánt *Meghökkentő mesék*, mely utóbbiból filmsorozat is készült az 1980-as években. Első feleségétől, Patricia Nealtól öt gyermeke született, akik közül a legidősebb hétévesen elhunyt. Neki ajánlotta Dahl a húsz évvel később megírt gyermekregényét, a *HABÓ*-t. Dahl 1990-ben, 74 évesen halt meg (RoaldDahl.com).

A *Matilda* című regényt 1988-ban adta ki. Röviden bemutatjuk a történetet. *Matilda* négy és fél éves, de már folyékonyan olvas gyermek- és szépirodalmat egyaránt, és fejben szoroz össze háromjegyű számokat. Szülei azonban nem figyelnek fel különleges képességeire, inkább kevésbé értelmes fiukat ajnározzák. Az iskolában aztán *Matilda* igazi barátja lel tanítónője, Édess kisasszony személyében,